

Néhány szó a magyar orvosi nyelvről.

Előadta az Erdélyi Múzeum-Egyesület orvosi szakosztályának 1915. évi május hó 29.-én tartott szakülésén

LÖRTE JÓZSEF dr. egyetemi orvostanár.

A magyar orvosi nyelvről akarok tenni egy néhány szót az orvosi közönség előtt. Bizony nem a nyelvész tudományos készültségével, hanem csak a gyakorló szakíró őszinte érdeklődésével az ügy iránt. Bátorságot meríték pedig a felszólalásra abból, hogy szívesen olvasgatok jeles szépirodalmi műveket, sőt egy-egy általános irányú nyelvészeti munkát is, valamint az élő népies nyelv megfigyelésére is gyakorta van módom. Így némi biztosságra tettem szert az analogiák megérzésében, a mi a nyelvérzék fontos eleme. Tapasztalataimat igyekeztem felhasználni a gyakorlatban előadásaim alkalmával és irataimban. Sőt orvosi nyelvünk magyartalanságát és kirívó tarkaságát fájdalommal szemlélvén, valamely irányító közlemény írására is gondoltam rég, de a gondolat nem vált elhatározássá, mivel nem volt és most sincs elegendő szakbeli tudományom hozzá. S hogy most mégis felszólalok, azért történik, mivel úgy érzem, hogy tartozom vele a nyilvánosságnak azért a bizalomért, a mellyel a Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat megtisztelt ezelőtt egy néhány évvel a magyar orvosi nyelv javítását célzó intézkedése rendén. 1907. februárius 11.-én ugyanis a Társulat indítványt fogadott el, a mely szerint kiadványai nyelvezetének javítása érdekében rövid útmutatót boesát közre, hogy a nyelvfejlesztés erőszakolása nélkül figyelmeztesse az orvos írókat a legelterjedtebb hibákra és elkerülésökre tanácsot adjon. Az Igazgató Tanács engemet is megválasztott az útmutató elkészítésére alakított bizottságba, a miről a bizottság elnöke, JENDRÁSSIK tanár július 20.-án kelt levélben értesített, felszólítván a megbízás elfogadására. Természetesen készséggel vállal

koztam a hazafias munkában való részvételre. Csakhogy nem igen tudtam: hol fogjam meg a dolgot, noha nagyjában ki volt jelölve az irány, azonban személyes megbeszélés hián mégis tájékozatlannak éreztem magamat. Az idő is szűken volt kiszabva, személyes viszonyaim is nagyban gátoltak éppen akkor a munkában. Így aztán az én közreműködésem nélkül jelent meg 1908-ban a „*Nyelvészeti Tanácsadó*“ CSAPODI ISTVÁN, IMRE JÓZSEF, LENHOSSÉK MIHÁLY ÉS SZÉKELY ÁGOSTON tanárok javaslatai felhasználásával JENDRASSIK ERNŐ tanár szerkesztésével. Éppenséggel nem gondolom, hogy valami számottevő részem lehetett volna a munkában, sőt utólag azt vélem, hogy egyben-másban akadályozhattam volna az egyöntetű megállapodást. Mindazáltal élénken sajnáltam, hogy ígéretem és hajlandóságom ellenére kimaradtam a jócélú munkából. Elhatároztam azért, hogy ha külön is előbb-utóbb meghozom a magam csekély adóját a köznek valamely alakban. Ha sokat nem használhat is az ügynek a szóm, a figyelmet legalább felé fordítja egy időre. Úgy is elég kevés figyelemben részesül általában. Az *Orrosi Hetilap*-ban pl. tudtommal senki sem ismertette a Tanácsadót. A *Gyógyászat* 1908. évfolyama 30—32. sz.-ban SZÁSZY ISTVÁN dr. óbecsei orvos ismerteti és bírálhatja csipkedő-adomázó elméskedéssel. A komoly és jóakaratóú hozzászólás sem hiányzik az élénken és jó magyarsággal írt közleményben. Egyik-másik hibásnak ítélt műszó helyett népies kifejezést javall: *ébrény* helyett *méhgyümölcs*, *halljárat* h. *fültölcsér*, *hörg* h. *gégeggyökér*, *lüttelelet* h. *sértéslerél* stb. A *sympathikus* szemgyuladásra ajánlott *közlető* szemgyuladás elnevezést épenséggel helytelennek mondja, a *közletés* jelentését tekintve a népies nyelvhasználatban. Alkalmasabbnak véli az *átugró*, *átterjedő* vagy *közlött* jelzőt.

SIMONYI ZSIGMOND¹ a *Magyar Nyelvőrben* méltányolja a Tanácsadó törekvését, de kifogásait sem hallgatja el. „Legtöbb kifogás érheti, úgymond, a III. részt, mely általában is egy kissé zavaros és tétovázó.“ Az *immunos*, *realos*, *individualos* stb. alakot túlzásnak tartja: nem szabad csak a szógyököt kiszakítani a latin szóból.

¹ 1908 VI. füzet 268. l.

Bizonyára nem várja tőlem a T. Szakosztály, hogy tüzetesen ismertessem a Tanácsadó tartalmát. Hisz mindnyájan ismerjük. Csak általánosságban mondom, hogy én is vallom azokat a fő elveket, a melyek a Tanácsadót vezérlik. Törekedjünk nyelvi tisztaságra; szabály legyen, hogy ne használjunk idegen szót, ha van általánosan ismert jó magyar szavunk; a ritkábban előforduló műkifejezések magyarosítását ne erőltessük mindenáron. Ezek azok a vezérelvek, a melyeket az orvosi nyelvnek szem előtt kell tartania. Ebben mindnyájan egyetértünk, a kik igaz barátai vagyunk az ügynek. Hanem a mikor az elv *megvalósítására* kerül a sor, én nem mindenütt tudok egy úton járni a Tanácsadóval. Én nem fogok ilyeneket mondani pl. hogy: *normalos, lokalos, aktív immunozás a tuberculosis bacillussal, séma, borsópüré, polynuklearos leukocyta, a ritkábban előforduló pyelitist és cystitist inkább coli bacillus secundär infekciója okozza* stb. Ez nekem nem magyar beszéd, ez nekem nem nyelvfejllesztés. Én idegen szót véletlenül is ritkán használok. Komolyan mindenesetre csak végső szükségben. Természetesen a végső szükség megítélésében támad különbség a felfogásban. Itt aztán izlés, a nyelvnek lehető terjedelmes ismeretén alapuló nyelvérzék a döntő tényező. Nem szükség bizonyítgatni, hogy a nyelvet mentől tökéletesebben kell tudni a szakembernek is, ha a szakmáját irodalmilag akarja művelni. A szakmája műnyelvét a szakembernek magának kell megalkotnia és folytonosan fejlesztenie. A nyelvtudós csak tanácsadó és utbaigazító lehet. De a szakma keretébe tartozó új fogalmakra a szakírónak kell megtalálnia az alkalmas kifejezést, vagy alkotnia új nevet, ha nincs, vagy a meglevő a nyelv szellemétől idegen, vagy izléstelen, vagy nehézkes, hogy nem lehet bánni vele. Látnivaló, hogy a magyar orvosi nyelv ügye szerves összefüggésben van az önálló tudományos munkálkodás föllendülésével. A ki maga lát meg új jelenségeket, maga fedez fel új eszméket, maga von el új fogalmakat, az el is nevezi azokat, ha magyar lélekkel dolgozik. Nem egy ember, nem is egy nemzedék dolga teljes kifejlődésre juttatni ezt a szervezetet, de a nemzeti művelődés haladásával ez is folyton gyarapodik s a természetes fejlődés törvényénél fogva eléri majd virágzása tökéletes pompáját.

A Tanácsadó is erre az eszményi célra törekszik. Az ő munkája is a haladást célozza a nyelvhelyesség visszaállításaival. Csakhogy az én érzésem szerint egy kissé igen is bátortalanúl. Ném számítva a fent említett magyar képzős idegen tövű szók nagy sokaságát, az eredeti műkifejezések közül is egyik-másik igen hosszú s ragozott vagy képzős alakban tulságosan ellaposodik. Ott van pl. a használatban már egészen meghonosodott *vizenyő*, a mely a népies nyelvben is közkeletű *vizenyős* melléknévből elvont főnévi tő. E helyett a Tanácsadó *vizenyősség*-et ajánl. A széphangzás éppenséggel nem nyer vele, azon kívül árnyalati különbséget is érzek a kettő között. Különben sem hiszem, hogy kiszoríthatná amazt. Némelyik ajánlott kifejezés műszónak nem alkalmas. Pl. *tartam* helyett *tartás*, *időtartás*, *valaminek az ideje*, tehát *betegség tartama* helyett *betegség tartása*, *ideje* vagy *időtartása*, éppen nem nyereség. Részemről egyelőre, jobb hián a külső alak jelölésére még a *külem* szót is szívesebben használnám, mint a *külsőt*, a mi műszónak egészen alkalmatlan. Némely kifejezésre még a nyelvtudósnál is szigorúbb mértéket használ a Tanácsadó. Elveti pl. a *müteni* igét, a melyet pedig néh. IMRE SÁNLOR szükségből megtűrhetőnek vélt s úgy értelmezte, hogy *müiteni* rövidített alakja. Olvastam valahol, bizonyosan a Nyelvőrben, hogy ZOLNAI GYULA még a *gyomorbeteg*-nek is megkegyelmez. *Ütér*, *visszér* már meghonosodott volt, ARANY, PETŐFI nem idegenkedett az *ütér* használatától. Újabban e helyett *verőeret*, *osztóeret* kezdenek írni. A régi nyelvben az *ütér*-nek még több mása is van: *életér*, *élőér*, *felverőér*, *mozgóér*. Az *ütér* szót BUGÁT alkotta. Ismerte az *elevenér*, *verőér* szókat is. De rövidség és szebb hangzás miatt az *ütér* kedvesebb volt neki és én ebben tökéletesen igazat adok. Ő ugyan *ül* igető és *ér* főnév összetételével alkotta, de ha mindjárt *ütőér*-nek született volna, akkor is *ütér* vált volna belőle a magyar ember ajakán az ő kiugratásával. Egészen ilyen alkotás a régi irodalmi és az élő népi nyelvben a *harapégés*: száraz avarban gyorsan harapózó tűz. A *visszér*-t újabban úgy kezdik értelmezni, hogy az *vívőér*. Ez tévedés. A jelentése pedig éppen ellenkező volna. *Vinni* távolítást jelent s így *vívőér* igazán *arteria* volna. BUGÁT megmagyarázza a

Szóhalmazban, hogy *vissza* és *ér* összetételéből származtatta, e szerint *visszér* olyan *ér*, a mely a vért visszaszállítja. Szakaszított olyan alkotás, mint *visszhang*, a mit most már még a prózában sem mondana senki *erdőn-mezőn visszaverődő hang*-nak, jóllehet nyilván érthetőbb. Nekem mindenesetre kedvesebb az *ütér* és *visszér*, mint az *osztóér* és *gyűjtőér*. Régebb *idült* betegségről beszéltünk, mostanság *idősült* betegség a helyes. Pedig a népi nyelvből egész sereg analógiát lehet felsorolni a rövidebb alak védelmére. Ott van pl. *vizül*, *nyirkul*, a mit senki sem ért arra, hogy vízzé, nyirokká válik pl. a ruha, liszt. ERDÉLYI PÁL szóbeli közlése szerint mondják, hogy *megízül* a répa, megizesül helyett, a mikor a cukor ize megérezik rajta. Sőt *megkérgül* a tenyér, *megkárul* az égett ember és *megvremhül* a káncza. JÓSIKÁ-nál „Lassanként a visszaemlékezések is *elidülnek*”. *Sikerül*, *elérül* mind ilyen alakok, a melyek rövidsége és széphangzásra való törekvésről tanuskodnak a népies nyelvben. Elég példát sorolhatnék fel még ennek az igazolására. Ebből nyilván következik a tanulság, hogy a hol a nyelv szelleme megengedi a rövidséget a szép hangzás kedviért, ne lapítsuk el az orvosi műszavainkat.

Még csak egy pár példát arra: minő körülmények között letem én elnevezé-t bakteriologiai műveletekre. Mikor külföldi tanulmányútra indultam 1888-ban, RÉCZEY tanár, az *Orvosi Hetilap* akkori szerkesztője felszólított, hogy aztán holmi úti leveleket küldjek a lap számára. Gondoltam, leírom a КОСН R. intézetében folyó laboratoriumi életet. Mindenütt bakteriologiai munka járta. Nálunk a németből lefordított műkifejezéseket használták, sőt volt, a melyiket eredetiben vettek át a mi íróink. Így beszéltek *lemezőntésről* (Plattengiessen), *klatspreparatumról* (Klatschpraeparat). Én nem akartam ezeket a kifejezéseket használni. De hogy mondjam hát! A mint a nagy német főváros nyüzsgő utcáin ödöngve a hatalmas nemzeti élet megnyilatkozásait szemléltem s búsan hasonlítottam össze velök a mi viszonyainkat, eszméim és érzéseim között állandóan ott hánykódott az a gond: hogy tudjam én másképpen mondani a *Plattengiessent*. Egyszerre, mint a sötétben bolyongó vándor előtt hirtelen kigyuladó fény, az én gondom előtt is felvillant

ez a szó: *szélesztés*. Tehát *bakterium-szélesztés*, éppen a művelet lényegét fejezi ki, igéje is van: megnyugodtam benne. A lakásomra érvén, történetesen észrevettem, hogy a cipőm talpába beléfűródött egy rajzszeg. Ezt bizony felnyomtam. Így lett a Klatschpraeparatumból *felnyomott* készítmény. Mind a két elnevezés már megvolt kifejezéseknek alkalmazása csupán különös célra. Egyszerű példa, hogyan segít magán az ember a szükségben. — Végezetül egy pár ötlet. Egy szemészeti szigorlaton jutott eszembe, hogy az iridektómiát *irisescorbitás*nak lehetne mondani a szolgál fordításu iriskimetszés helyett, a mit az egész iris kimetszésére is lehet érteni. Egy alkalommal a bonctani szigorlaton a platysma myoides a levél képzetét ébresztette bennem s azt gondoltam, hogy magyarul *levélizom*nak lehetne nevezni.

Budapesti tanársegéd koromban írás közben *intra vitam* kifejezésére az *elevente* szót vetettem papírra. A később megjelent Nyelvtört. szótárban történetesen láttam meg, hogy a régi nyelvben éppen ebben az értelemben használták.

Nemrégiben pedig egyik előadásom közben a magyarázat melegében a protoplasma vitalitása nevezésére új szó esúszott a nyelvemre: *élékenység*.¹ Valóságos képzett szó, nem összetett, mint az orthologusoktól sokszor meggáncsolt *életképesség*, s mint az e helyett ajánlott, de más jelentésárnyalat kifejezésére lefoglalt *életrevalóság*. Rövidebb is ezeknél, van melléknévi és igés alakja (*élékeny, élékenyít*) sőt fosztóképzős alakokat is lehet csinálni belőle (*életetlen, életetlenít, életetlenség*). Olyan képzés, mint pl. *érzékenység* és annyi más.

Ime, T. Szakosztály, elmondtam a mit akartam most. Legalább ennyit szükségesnek tartottam, hogy megmutassam a magam irányát orvosi nyelvünk kérdésében. Én a nyelv nemzeti szellemét és szép hangzását mindenek felett tiszteletben tartó, de különben bátor nyelvtisztítás híve vagyok, sőt egy kis okos merénnytől sem riadok vissza, ha idegen szót kell elkerülni,

¹ ZOLNAI GYULA t. tanártársam szíves szóbeli közlése szerint GELEI KATONA már ajánlotta volt ezt a szót ebben az értelemben, de nem ment át a közhasználatba.

ellenben az idegen szók rendszeres fejelgetését rossz szemmel nézem. Az idegen szót lefordítom, ha az értelme megfelel az én képzetemnek a fogalomról. Ha nem egyezik meg, keresek más fogalomjegyet. Ha nem lelek s magyaros alakot sem tudok adni neki, *úgy* hagyom: várom a netalán megszálló ihletet. Ha a régi vagy élő nyelvben találok alkalmas szót valamely fogalom megjelölésére, felhasználom a műszótáram gyarapítására. Az eredmény megítélését pedig a magyar orvosi közönségre bízom.